

IL-ĠMIEL LETTERARJU

FIL-POEZIJA TA' DUN KARM

Dun Karm, bil-poezija għolja u mirquma li tul medda ta' madwar 30 sena għaraf jagħti lil Malta letterarja, f'isem isem—li bir-raġun kollu jixtraqlu—ta' l-oġġla poeta nazzjonali tagħna. F'xi żmenijiet f'isna barranin insibu li bosta drabi qamu f'isem ta' kustjonijiet dwar min kien l-akbar novellista, l-akbar rumanzier jew l-akbar poeta ta' dik in-nazzjon jew l-oħra. Imma f'Malta kulhadd jaf li kustjonijiet bħal dawn dwar l-akbar poeta tagħna jkunu barra minn lokhom jekk jinqalgħu. Isem Dun Karm poeta xtered ma' Malta kollha, u bis-saħħa ta' libieb f'abbi ta' l-barranin saru jafu wkoll xi jsarraf il-ġmiel klassiku tal-poezija tiegħu. Nistqarru: il-oġġla sema tal-poezija maltija hu qed iġiż waħdu. Il-qawwa li tiġbed, li tħajjar, li tgħallem, li ssahhar fil-poezija tiegħu għad hadd ma lahaqha, u hi għadna wisq iebes b'ix 'il quddiem għad wieħed jisboqha u jegħlibha.

* * *

Kienet is-sena 1912 meta Dun Karm, imħajjar u mħeg-geġ minn xi libieb tal-Malti, taha għall-kitba b'isem art twelidna. U kif kien xieraq, l-ewwel poezija li kiteb kienet religjuża: "Quddiem ix-Xbieha tal-Madonna."

Il-poezija religjuża, bħal kull poezija oħra, f'idejn Dun Karm dejjem tħaddmet b'qawwa mill-akbar. Il-fisieb dejjem għaraf ifissru b'mixja f'isem ta' versi, bla tiġbid u bla tqan-zih. Il-kelma maltija, b'sengħa u b'sabar li mhux żgħir, dejjem għaraf jagħtiha x-xeħta li jrid hu, u joħloq minnha xbihat qaddisa u hielijiet godda u kbar. Kif jixhdu għadd sabih ta' poeziji, fosthom insemmu "Il-Vjatku", "Il-Monument", "Mater Purissima", "Dan min Hu?", u "Wara Hamsa u Għoxrin Sena", Dun Karm dejjem irnexxielu jonqox ġmiel u sbuħija u jagħti lewn u hajja lill-poezija religjuża, u minnha jnissel tqanqiliet spiritwali qawwija.

* * *

Element ieħor għamel mill-poezija ta' Dun Karm poezija għanja fil-fisieb, għammiqqa il-intwizzjoni, mimlija b'dik l-im-ħabba li mingħajrha ma hux poeta: l-imħabba lejn ommu.

Fil-poezija "Il-Jien u Lilhinn Minnu"— l-aqwa poezija li qatt inkitbet fil-Lsien Malti, mogħnija b'sentimenti nobbli u b'fantasija għammiela —Dun Karm idahhjal l-isem t'ommu u jorbtu ma' l-ogħna hsebijiet u ma' l-aħjar tqanqiliet tal-qalb. Fin-niket, fil-hsara, fil-hemm u fil-biża' li ġieli habbtu wara biebu, dejjem fittex 'l ommu, u kull meta ma sabx lilha, sab il-kelma wtieqa, bnina, fejjeda li kienet tgħidlu sa minn ċkunitu: Jekk l-imrar idellillek darek, qatt la tirtema taht it-toqol tal-ħajja.

Ommu kienet ukoll l-ispirazzjoni ewlenija f'poeziji oħra, bħal "Is-Salib" u "Il-Kelma t'Ommi": f'ta' l-ewwel il-poeta jfisser l-ewwel għafsa ta' niket li huss. Imbeżża', ġera f'hoġor ommu, u din 'b'dik l-imħabba li ttuq' għarrfitu li għalih infetħet it-triq tat-tigrib, imma xejn ma għandu għax jaqta' qalbu għax jekk jagħraf jerfa' b'rieda u b'fehma sħiħa s-Salib li tah Alla, jiġi żmien li jibda jħobbu—'imma dan jifhem mal-ħarba tas-snin'. Fil-poezija l-oħra "Il-Kelma t'Ommi" naraw dik l-istess ġibda sabiħa għall-kelma 'tfuli bħas-saħtar u l-plejju' li għallmitu ommu 'f'dik l-iskola ta' hlewwa' :

Oh kelmet ommi safja !

Oh kelmet ommi rżina !

Il-ħaqq u s-sewwa hbiebha,

Fil-ferħ, fil-hemm hanina !

Fil-poezija "Walidi" naraw li l-poeta fil-moħba ta' hsiebu, maħqur u mitrud mid-dinja qarrieqa w ħarxa ta' madwaru, dejjem hemm jiddi dak id-djamant sabiħ, dak il-hena u dak il-faraġ, li taf iġġib dik l-omm hanina li ttuq, li tfarraġ, li thenni. Fl-aħħarnett, fil-erba' strofi li jhaddnu l-poezija, ċkejna imma hielwa fil-hsieb, "Lill-Madonna tal-Karmnu", nsibu poezija originali li fiha bħala wieħed mill-karattri prinċipali niltaqgħu ma' dik il-mara twajba' li kienet ommu. Kull poeta li hussel isem kbir dejjem żamm biex tmexxi fil-kitba tiegħu u tispirah għal hsebijiet u xejriet għonja, xi bniedma, xi ruħ twajba, li hu kien iħobb u jgħożż l-aktar: hi kienet bħal dak id-dawl li fid-dlam tal-lejl juri t-triq mnejn wieħed għandu jterraq u jgħaddi bla tfixkil. Hekk kienet Beatrice għal Dante, u Lawra għal Petrarka. Hekk kienet "The Unknown Lady" għal Shakespeare. U hekk nista' ngħid li għal Dun Karm kienet ommu: l-ispirazzjoni għolja, kbira u sabiħa, wara, ma għandniex xi ngħidu, dik l-ispirazzjoni ogħla, ikbar u isbaħ, li hija l-Madonna:

Omm u Xebha minn dejjem bla tebgħa,
L-akbar għageb li qatt raw is-snin.

* * *

Għal bosta snin, sena wara l-oħra, Dun Karm kiteb bla ma qata' għadd ta' poeziji li jfakkru n-Nawfragju ta' San Pawl. Kif igħidilna hu, ix-xewqa kienet li jsawwar poema mibni fuq il-miġja ta' San Pawl f'Malta, imma, bejn taħbit u iehor, dan ma setax isir. Izda tul medda ta' 25 sena qatt ma naqas li jikteb, daqqa bit-Taljan u daqqa bit-Malti, xi għanja jew sunett kull sena li, meta ngabru flimkien, holqu hekk f'taqsimiet għalihom dak il-poema li holom u li xtaq Dun Karm. Kbira l-lehma u koċrana d-dehriet li niltaqqgħu magħhom f'dan il-poema ċkejken, biex insejħulu hekk, u shiħa daqs l-azzar ir-rabta ta' mħabba bejn Malta, Pawlu, u t-Twemmin ta' Kristu :

Bidlu kelma Pawlu u Malta,
Kelma taħraq bħan-nirien :
"Binti," qal il-kbir Appostlu;
"Missier," wiegħbet Malta, "hawn jien."

Bis-saħħa tal-Fidi li San Pawl laqqam fil-qalb kollha hegħga u hirara ta' Malta Nisranija, Gżirietna għarfet tegħleb ma' kull żmien kull twegħir, għaks, qoħta, gwerer, mard u għuħ :

Għalhekk il-lum f'moħħi hsieb wieħed jithaddet
Kemm Alla tas-Sewwa kien miegħek hanin:
Nar wieħed go qalbi, Art tiegħi sabiħa:
L-imħabba li tnisset f'gurnata bħal din.

* * *

Dun Karm hu wkoll il-poeta li tana l-aħjar sunetti u l-aktar maħdumin bis-sengħa. Hu mexa tista' tgħid dejjem fuq it-tifsila tas-sunetti tal-Petrarka - haġa li hu seħħlu jagħmel b'suċċess. Il-liġijiet li jmexxu l-kitba tas-sunett huma fihom infishom għadma iebes tassew, u wieħed irid iqis hāfna rqaqat ta' tifsil u ta' taqsim, minbarra, m'hemmx għalfejn ngħidu, il-hsieb għoli u kbir li jrid jingabar f'daqs-xejn ta' erbatax-il-vers kollha bir-rima. Hāfna mill-kittieba tal-poezija ma rnexxilhomx jiksbu l-isem ta' "sunettieri" mħabba li ma qagħdux, b'sabar u bi studju, jaħdmu s-sunett bis-sengħa u fl-irqaqat tiegħu kollha kif għandu jkun. Bosta drabi l-hsieb ikun mill-aħjar, izda ma jagħrifux iħad-

dmuh tajjed u jqassmuh kif għandu jitqassam. U għalhekk is-sunett joħroġ imġebbed, bla ħajr u bla ħajja.

Imma ħafna mis-sunetti ta' Dun Karm, biex ma ngħidux kollha, fihom dik il-qawwa, il-ħedma, ir-reqqa, is-sengħa, u l-ħsieb li jitlob sunett kbir. Fis-sunetti tiegħu, il-moħħi ħadem daqs kemm ħadmet il-qalb, il-fantasija daqs kemm ħadmet l-imħabba: l-imħabba lejn Alla, lejn Malta, lejn l-Ilsien Malti, lejn dawċ li kien iġġożż u jqim, u lejn dawċ li taw demmhom u ħajjithom għall-ġid u għall-kobor ta' art twelidhom. Sunett li fih tara l-ħila tal-poeta biex ipitter dehriet sbieħ u ħajja li jfjġgu quddiemu, hu bla dubju ta' xejn, "Univers leñor" — sunett li għall-ħilewwa u l-ġmiel tiegħu ma jintemm qatt. Sunetti oħra, kbar fil-ħsieb daqs kemm kbar fil-imħabba li wieħed jislet minn bejn il-versi, huma "Għal Dun Mikiel Xerri", "Lil Mikiel Anton Vassalli", "Lil Malta" u "Dehra tat-Tmienja ta' Settembru". Dun Karm kiteb kotra ta' sunetti oħra, issa "Lill-Madonna tal-Karmnu" li għaliha 'dik il-mara twajba' tatu isimha; issa lil xi qassis ġdid li għadu kemm ħa l-quddiesa; u issa ħsiebu jġri lejn "Wied Qirda" fejn jara l-mewt għaddejja, jew lejn "Kewkbet is-Safar" jitlobha ddawwal it-triq lill-mitlufin u twassalhom f'darhom bis-sliema, inkella lejn iż-żmenijiet ta' l-ingħoddi f'dik il-"Herba" fejn kollox intemm u nqered, biss baqa', mistoħbija, 'tid-ħak il-Mewt bl-arloġġ u l-mingel f'idha'.

Is-sunett malti Dun Karm għollieħ bħalma għollha fil-ġieħ kull xeħta ta' poezija oħra. Dan mhux tifhir fieragħ. Dan kliem li fix-xerqa kollha joqgħodlu.

* * *

Dun Karm bħala traduttur: L-akbar bičča xogħol poetika ta' traduzzjoni li Dun Karm tana fil-Lsien Malti hi, ma għandniex xi ngħidu, *I Sepolcri* ta' Ugo Foscolo. Dan kien xogħol mitmum ħames snin wara li ntafa' fuqu b'ruħu u b'ġismu. Il-ħsieb li nebbħu jaqleb dan il-"Carme", tnis-sel fih fl-1927, sew sew meta l-Foscolo għalaq mitt sena mejjet, u ssaħħaħ fl-1929, egħluq il-mitt sena mill-mewt ta' Mikiel Anton Vassalli. Għalkemm il-vokabbolarju Taljan hu wiesa' wisq aktar mill-vokabbolarju Malti, u għalhekk hi għadma iebsa mhux ftiit li tħisser bir-reqqa s-setgħat moħbija li fiha l-poezija foskolina, b'dankollu Dun Karm, dejjem ħsiebu li jagħti ħaġa li tiswa għall-ġid tal-letteratura

maltija, ma qatax qalbu u ndaħal għax-xogħol b'rieda u b'hegga mill-akbar. Fil-*Bibliografija Foscoliana, Indice per Materia*, Angelo Ottolenghi jsemmi li saru 61 traduzzjoni ta' *I Sepolcri*. Biex wiehed juri li mhux għalkemm isir il-qlib ta' dan il-Carme, biżżejjed ngħidu li xi wħud mit-traduzzjonijiet inqalbu fi proża għax, minn ewl-id-dinja, hi eħfef tikteb proża minn versi. Miż-żewġ traduzzjonijiet li saru bl-Ingliż, dik ta' Robert Finch (1783-1830) ħaraqha l-awtur in-nifsu wara li lestiha, u l-oħra kellha tieqaf nofs triq.

B'dan il-qlib Dun Karm irnexxielu jagħti twegiba qawwija u siekta lil dawk li jridu jzommu li l-kelma maltija hi ħarxa u iebsa u qatt ma tlaħħaq ma' dik tal-barranin. Dun Karm wera li, f'idejn tajba u mharrġa, il-Malti hu għani biżżejjed biex bih jiffissru l-ħsebijiet u s-sentimenti l-aktar nobbli u għolja kif jistgħu jiffissru bla tiġbid f'isna oħra barranin li għandhom il-fama li huma aqwa, akbar u isbaħ.

Minbarra din il-poezija, Dun Karm għamel il-qlib ta' poeziji oħra mit-Taljan, mill-Ingliż, u mill-Franċiż. Fost oħrajn, mit-Taljan insibu poeziji ta' Giacomo Zanella u ta' G. Pascoli; u mill-Ingliż poeziji ta' John Henry Cardinal Newman, Thomas Hardy, W. Blathwayt, u Miss May Butcher.

* * *

Il-Malti jgħid: mitt bniedem, mitt fehma. U, għalhekk, jista' jkun li ħafna ma jaħsbuħiex xorta meta jiġu biex iqisu l-aqwa poezija li qatt ħarġet mill-pinna ta' Dun Karm. Ngħid għalija, u din fehma personali tiegħi, "il-Jien u Lilhinn Minnu" hi l-oġġla biċċa xogħol poetika fil-Lsien Malti. Tolqtok għall-ħsieb oriġinali u fejjedi li tħaddan, għall-kelma maltija u meqjusa u mirquma li fiha, u għall-qawwa ta' ritmu li tħossu jiġri bla mxattar u bla għeltijiet. Din il-poezija tiġbor fiha filosofija nisranija, għal kollox kontra dik il-filosofija pagana li ried iġħallem Ugo Foscolo. Il "Jien", minfuħ bih in-nifsu, kburi u egoista, qatt ma jasal biex jifhem il-għmiel u l-kobor li joktru il-egħgubijiet li jinsabu mxerrda f'għadd bla tarf ġo l-Univers u lilhinn minnu. Minn dan is-sugġett filosofiku Dun Karm sawwar poezija li fiha hemm imwaħħad, b'sengħa u b'ħila, l-element reliġjuż ma' l-element liriku. Fiha nsibu t-tagħlima kbira: Il-bniedem għandu jħaddem ir-Raġuni u l-Qalb—u mhux il-waħda mifruda mill-oħra—u hekk jagħraf jimxi fit-triq it-tajba li turih id-dawl ta' kif għandu jifhem, jemmen u jħobb.

Wara din, għal dak li hu f'isieb kbir u g'miel ta' lirika, tiġi "Non Omnis Moriar". Fiha l-poeta jfisser ċar u tond x'ispirah u kif ġie ispirat biex jikteb il-poezija: 'kien bejn żagħżuġh u tfajjel' meta s-sbuħijiet bostana tan-Natura ħajruh jaqbad it-triq fis-saltna tas-sliem 'bejn wied u raba'. Mhenni u mgħaxxaq f'holma ta' seħer liass tikbes go fih u tteġġeġ xewqa li qatt ma ntfiet mas-snin ta' ħajtu :

"Sehmek il-Għana :

il-Gmiel imxerred fil-Holqien saltnatek;

l-hena tiegħek minn Qalbek u minn-Fsiebek."

Il-Għanja dejjem baqgħet ħierġa tbaqbaq u tagħli, bis-saħna ta' l-imħabbiet u bil-qawwa tal-fantasija, sa ma issa l-poeta beda jiekol mill-frott tax-xjuħija, jistenna li jmur jistrieħ f'qabar fejn jista' jkun li kulfiadd jinsieh, imma ħaġa waħda biss tfar-rgu: li l-Għanja tibqa'. Non Omnis Moriar, qal Orazju.

Il-lehma f'din il-poezija, minsuġa fil-versi mħallta, hi mill-aqwa; il-fantasija għammiela, mibnija fuq sfond ta' xbiħat u dehriet ħajja tan-Natura li, int u taqra donnok tarahom mifruxin quddiemek.

* * *

Mhux biss dawn il-poeziji kbar għamlu lil Dun Karm poeta. Hemm oħrajn, ta' kull xorta, ta' kull tifsila fix-xeħta u fil-fsieb, u l-għadd ta' dawn hu bla tarf. X'kien li għamel lil Dun Karm poeta? Il-personalità fil-kitba, l-originalità, is-saħħa fil-kelma maltija, u l-qawwa li tagħraf tgħaqqad f'isieb ma' iehor hekk li toġġob u tgħaxxaq. Kienet din l-originalità li sawret "Il-Musbieħ tal-Mużew", "Warda li tgħid Ġrajjietha"; "Żagħżuġh ta' Dejjem", "Waħda Biss" u "Heros". Kien fid-dawl tal-personalità tiegħu li nholqu poeziji bħal "Otia Aestiva", "Il-Ġerrejja u Jien", "Omm", "Poeta", "Il-Għanja tas-Sebghin", u kotra oħrajn. Kienet dik il-qawwa msalħra li nsibuha f'"Dell u Dija", "Il-Għanja tar-Rebħa", "lill-Kanarin Tiegħi", "It-Tifla tar-Raba", u tista' tgħid f'kull waħda oħra mill-poeziji tiegħu, li turi kif il-Malti jiltewa għall kull f'isieb u għax-xejriet kollha tal-moħħ u tal-qalb.

Imma, fuq kollox, kienet l-imħabba (għax dik li tħoll u torbot) lejn Alla u t-twemmin Tiegħu—it-twemmin qaddis li minnu tniissu l-oġġla idijali—li nholqu f'Dun Karm l-oħla sen-

timenti poetiki. Dun Karm ma ħadimx biex ikabbar ismu u jgħolli għeġu. Ma ħadimx biex quddiemu jinħaraq il-libien ta' tiffir u ta' ħajr. Fsebijietu kienu wisq oġġla minn hekk. Hu, kif għandu jagħmel kull poeta kattoliku, ħares lejn il-glorja ta' Alla, il-ġid morali u intellettuali lil għajru, u l-għeġ li bih jista' jerfa' lil Malta u lil-Lsien Malti.

Il-Poeżija tibqa' tgħix maż-żmien u ma tinqeredx. Jit-tiekel biż-żmien l-azzar u l-bronż u jifarrku l-imrammi l-iżjed qawwija, iżda ma jintemmx is-*sabih*, miktub u mitbugħ. U, għalhekk, jibqa' Dun Karm miftakar fiż-żmenijiet li ġejja. Jibqa' Dun Karm jintgħallem u jixtered fost il-ġenerazzjonijiet li tiegħa. Jibqa' Dun Karm ħaj fis-sens liriku u artistiku. Jien inħossni żgur li 'l quddiem għad ikun hemm ħafna li s'issa għadhom ma tweldux li, mimlijin b'ġibda poetika u filosofika, jaħdmu biex iżommu ismu u l-poeżija tiegħu fil-ġholi bħalma huma miżmumin il-lum. Il-lirika ta' Dun Karm titqiegħed quddiem iż-żgħażaġħ tal-lum u ta' għada bħala xempju mill-aqwa u bħala taġġim mill-aħjar tal-ħsieb għoli u tal-kitba sabiħa.